

Тема 16. Методика виявлення правопорушень в діяльності банківських установ та характеристика контрольних заходів, що з цим пов'язана.

Діяльність банків підлягає контролю з боку багатьох органів (Рахункова палата України, Державна фінансова інспекція України, правоохоронні та податкові органи, Національний банк України, аудиторські фірми тощо). Кожний із зазначених органів переслідує при перевірці поставлені перед ними цілі, які можуть суттєво відрізнятись. Із усіх перерахованих суб'єктів контролю тільки Національний банк України і аудиторські фірми у ході перевірок кредитних організацій керуються метою забезпечення стабільності банківської системи, тобто сприяють досягненню однієї з головних цілей банківського регулювання.

Унаслідок чого виникає поняття банківського контролю як специфічної функції управління другим рівнем банківської системи – комерційними банками.

Метою банківського контролю є об'єктивне вивчення фактичного стану справ у досліджуваному секторі економіки, виявлення тих факторів та умов, які негативно відображаються на виконанні прийнятих рішень та досягненні поставлених цілей щодо забезпечення надійності й ефективності всієї банківської системи.

Основними завданнями контролю в комерційних банках є виявлення збігів або відхилень (недоліків) у системі регулювання банківської системи, сприяння усуненню виявлених відхилень та вироблення ефективних рішень.

Отже, *банківський контроль* – це система оцінки успішності виконання цілей, поставлених перед банківською системою, тобто зіставлення реальних досягнень із показниками, що встановлюються регулюючими й управлінськими органами.

Об'єктами контролю в установах банків є: банківська система в цілому; сам банк та його підрозділи; операції, що здійснюються банком; облік і звітність; діяльність банків.

Суб'єкти банківського контролю можна представити як ззовні (з боку державних і з боку незалежних контролюючих органів), так і зсередини. До суб'єктів банківського контролю з боку держави відносяться: Рахункова палата України, Контрольні управління при Адміністрації Президента України, Державна фінансова інспекція України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Національний банк України, Державна фіскальна служба України, Державна казначейська служба України, Фонд державного майна України, Антимонопольний комітет України, державні позабюджетні фонди (як-то Пенсійний фонд України), Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, правоохоронні органи та інші згідно з чинним законодавством.

В якості суб'єктів незалежного контролю виступають незалежні аудиторські фірми, а суб'єктами внутрішнього контролю є спостережна рада,

ревізійна комісія, правління (рада директорів), функціональні підрозділи банку, його служба внутрішнього аудиту.

Таким чином, контроль за діяльністю банківських установ становить складну систему, яка має два основні напрями: зовнішній контроль та внутрішній контроль.

ЗОВНІШНІЙ КОНТРОЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ.

Зовнішній контроль діяльності банківських установ включає систему банківського нагляду і регулювання з боку Національного банку України та зовнішній аудит. Банки підпадають під більш жорстке державне регулювання та нагляд, ніж підприємства.

В Україні згідно із Законом «Про банки і банківську діяльність», а також Законом «Про Національний банк України» функції банківського регулювання та нагляду здійснює Національний банк України.

Терміни «регулювання банківської діяльності» і «нагляд за банківською діяльністю», що є складовими назви однієї з підсистем зовнішнього банківського контролю, досить часто вживаються як синоніми; часом під регулюванням розуміють систему правил і норм, на базі яких організовується діяльність банків, а під наглядом – функції уповноважених органів, котрі коригують роботу банківських установ відповідно до цих норм. Насправді, це різні поняття, але дуже взаємопов'язані.

Під регулюванням банківської діяльності розуміють насамперед створення відповідної правової бази. По-перше, розробка та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків (наприклад, Закон України «Про Національний банк України» та Закон України «Про банки і банківську діяльність»). По-друге, ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування банків, у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Вони базуються на чинному законодавстві і конкретизують, роз'яснюють основні положення законів. Законодавчі і нормативні положення визначають такі межі поведінки банків, які сприяють надійному та ефективному функціонуванню банківської системи.

Під банківським наглядом розуміють, насамперед, моніторинг процесів, що мають місце у банківській сфері на різних стадіях функціонування банків, а саме: створення нових банків та їхніх установ; діяльності банків; реорганізації та ліквідації банків.

Регуляторно-наглядові органи мають повноваження застосовувати до банків певні коригувальні заходи, а також заходи примусового впливу з метою регулювання їхньої діяльності. Ці заходи можуть розглядатися одночасно як елемент банківського нагляду і як елемент банківського регулювання. Отже, поняття регулювання банківської діяльності та банківський нагляд дуже тісно переплітаються.

Стосовно формування організаційної структури системи банківського нагляду і регулювання в Україні слід відзначити, що регуляторну функцію виконують різні департаменти центрального апарату Національного банку

України з урахуванням їх функціонального призначення. Так, діяльність комерційних банків на валютному ринку регулює департамент валютного регулювання, департамент готівково-грошового обігу регламентує порядок роботи банків з готівковою національною валютою, департамент бухгалтерського обліку та розрахунків визначає порядок бухгалтерського обліку і звітності в банках тощо.

До завдань банківською нагляду належать: забезпечення надійності і раціональності банківських операцій, акумулювання банками капіталів та резервування коштів, достатніх для управління ризиками. Відомо, що стабільна економіка не може існувати виключно за допомогою ринкових важелів і разом з ефективною економічною політикою нагляд є важливою умовою фінансової стабільності в кожній окремій країні.

Основна мета нагляду – мінімізація ризику фінансових втрат вкладників і інших кредиторів, а також підтримка надійної банківської системи.

Нагляд за банками Національного банку України та його установами традиційно здійснюють двома методами: безвиїзний (дистанційний, заочний) нагляд; виїзне інспектування банків.

Безвиїзний нагляд – це дистанційний моніторинг діяльності окремих банків і банківської системи в цілому, а також застосування наглядовими органами певних заходів з метою реагування на проблеми і недоліки, виявлені в діяльності банків. У більшості країн безвиїзний нагляд ґрунтується на аналізі звітності (балансовий звіт, звіт про прибутки/збитки та інші супутні форми), що подається органам банківського нагляду на регулярній основі і дає їм можливість постійно поновлювати інформацію про фінансовий стан банків, зокрема про їх капітальну позицію, ліквідну позицію, рентабельність, а також певною мірою і про якість активів.

Безвиїзний нагляд використовується як система раннього застереження, що дає змогу наглядовим органам ухвалювати рішення про застосування до банків коригувальних заходів до загострення ситуації або до проведення інспекційної перевірки на місці. Проте, слід зазначити, що безвиїзний нагляд може бути ефективним лише за умови, що він провадиться на основі достовірної звітності, отриманої від банків, та у разі дотримання ними певних стандартів обліку, звітності, високого рівня комп'ютеризації банківської діяльності.

Інспекційні перевірки банків на місцях мають проводитися кваліфікованими спеціалістами банківського нагляду, які здатні оцінити ступінь ризиків, можливих у діяльності того чи іншого банку, і визначити якість управління цими ризиками. Інспектування дає змогу органам банківського нагляду перевіряти такі аспекти діяльності банків: достовірність звітності; дотримання законів і нормативних актів; надійність управління банком; стійкість фінансового стану банку.

Порівняно з безвиїзним наглядом інспекційні перевірки надають наглядовим органам більше можливостей щодо виявлення реальної якості банківських активів, якості управління банком і взагалі реального

фінансового стану банку. Проте, цей метод нагляду є більш трудомістким, потребує більшої кількості персоналу. Оптимальний варіант банківського нагляду передбачає координацію зусиль безвізного нагляду та інспектування, тому що ці наглядові методи є взаємодоповнюючими. Слід також додати, що наглядові органи повинні мати контакт з керівниками банків і глибоке розуміння банківської діяльності.

З метою забезпечення економічних умов стійкого функціонування національної банківської системи, захисту інтересів вкладників та кредиторів комерційних банків та відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» Національний банк України встановлює для всіх комерційних банків такі обов'язкові економічні нормативи: нормативи капіталу; нормативи ліквідності; нормативи кредитного ризику; нормативи інвестування; норматив ризику загальної відкритої валютної позиції банку. За надання Національному банку України недостовірної інформації щодо економічних нормативів банки несуть відповідальність згідно з вимогами чинного законодавства України.

Разом з банківським наглядом зовнішній контроль за банками здійснюється за допомогою зовнішнього аудиту. Органи банківського нагляду тісно співпрацюють із зовнішніми аудиторами. Так, Національний банк України висуває певні вимоги до здійснення обов'язкових аудиторських перевірок банків, отримує висновки незалежних аудиторських організацій про результати діяльності банків.

Зовнішній аудит – це підприємницька діяльність по незалежній перевірці бухгалтерського обліку і бухгалтерської звітності організацій.

Метою аудиту є відображення точки зору про достовірність бухгалтерської звітності і відповідності порядку ведення бухгалтерського обліку законодавству.

Під достовірністю звітності розуміють ступінь точності її даних, яка дозволяє користувачу звітності робити правильні висновки про результати господарської діяльності, фінансовий та майновий стан осіб, що перевіряються аудиторами, і приймати обґрунтовані рішення, які базуються на цих висновках.

Розширене тлумачення зовнішнього аудиту включає супутні аудиторські послуги, у тому числі становлення, відновлення і ведення бухгалтерського обліку, складання фінансової звітності; податкове консультування; аналіз фінансово-господарської діяльності, економічне і фінансове консультування; управлінське консультування, у тому числі зв'язане з реструктуризацією організацій.

Зовнішній аудит проводиться на основі договору, який укладається з аудиторською організацією. Укладанню договору може передувати лист-зобов'язання виконавця про згоду на проведення аудиту.

Аудиторська перевірка може також проводитися індивідуальним підприємцем-аудитором, який має відповідну ліцензію, яка дозволяє йому займатися аудиторською діяльністю.

Перевірці підлягає: стан і склад річної бухгалтерської звітності; достовірність і повнота річного балансу банку; можливість брати участь в інноваційних проектах; цільове використання кредитних ресурсів та інвестицій; повнота і своєчасність формування власного капіталу банку; фінансовий стан банку.

До проведення поглиблених перевірок діяльності окремих підрозділів, наприклад кредитного, чи обробки даних часто залучаються і зовнішні аудитори та консультанти. Такі перевірки можуть зосереджуватися на процедурах діяльності (операційних процедурах). Закінчивши ці перевірки, аудитори можуть порекомендувати банку (крім усього іншого) посилити систему контролю або підвищити ефективність її діяльності. Банки часто наймають зовнішніх аудиторів та інших спеціалістів для надання допомоги керівництву в специфічних сферах діяльності, таких як оподаткування та системи управління.

Зовнішні аудитори можуть надавати свої послуги кілька разів на рік. Обов'язкова перевірка фінансової звітності проводиться щорічно, здебільшого наприкінці року, звіт про неї пишеться відразу після початку нового року. Інші типи інспекцій та перевірок проводяться у різні терміни (при потребі).

ВНУТРІШНІЙ КОНТРОЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ.

Як зазначалося, контроль щодо банку може бути не тільки зовнішнім, але й внутрішнім.

Система внутрішнього контролю – це важлива складова управління комерційним банком, яка є основою безперебійного його функціонування. Дієві заходи внутрішнього контролю сприяють виконанню головних завдань банку, досягненню ним стратегічних та оперативних цілей. Така система спонукає співробітників банку дотримуватися чинного законодавства та нормативних актів, а також розробленої банком політики, планів, внутрішніх правил та процедур, вчасно виявляти та знижувати ризик непередбачених витрат чи втрати репутації банку.

Підвищений інтерес до внутрішнього контролю в банківській системі України сьогодні посилюється у зв'язку з чисельними банкрутствами банків.

З метою забезпечення надійності, законності, ефективності, а також безпеки банківських операцій та діяльності кожен комерційний банк повинен мати внутрішній механізм, який захищає від потенційних помилок, втрат та різноманітних порушень. Саме цю роль виконує внутрішній контроль банку у вигляді акціонерного, внутрішньо-технологічного контролю та внутрішнього аудиту.

Суб'єктами внутрішнього контролю банку є: спостережна рада; ревізійна комісія; правління (рада директорів); функціональні підрозділи; служба внутрішнього аудиту.

Акціонери здійснюють прямий контроль за діяльністю банку шляхом отримання необхідної інформації від його керівництва про результати

діяльності установи за звітний період. Рада банку контролює діяльність Правління, а ревізійна комісія – фінансово-господарську діяльність банку.

Ревізійна комісія:

- контролює дотримання банком законодавства України і нормативно-правових актів Національного банку України;
- отримує для попереднього розгляду звіти внутрішніх та зовнішніх аудиторів;
- виносить на загальні збори акціонерів або засідання спостережної ради банку пропозиції щодо будь-яких питань, з компетенції ревізійної комісії, які стосуються фінансової безпеки і стабільності банку та захисту інтересів клієнтів.

Ревізійна комісія за дорученням загальних зборів акціонерів, ради банку або на вимогу учасника (учасників), які володіють у сукупності більше 10 % голосів, перевіряє фінансово-господарську діяльність банку. Вона має право залучати до ревізій та перевірок як зовнішніх, так і внутрішніх експертів та аудиторів.

Ревізійна комісія складає акти щодо перевірки звітів і балансів банку і доповідає про результати ревізій та перевірок загальним зборам акціонерів чи спостережній раді банку. Без висновку ревізійної комісії загальні збори учасників (акціонерів) не мають права затверджувати фінансовий звіт банку.

Крім того, діяльність банку контролюється з боку Правління (Ради директорів) банку та його функціональних підрозділів. Цей контроль називається внутрішньо-технологічним. Його постійно здійснює головний бухгалтер щодо правильності та законності відображення в обліку всіх банківських операцій.

Внутрішньо-технологічний контроль – це сукупність процедур, що забезпечують дотримання положень внутрішніх і зовнішніх нормативних актів при здійсненні операцій банку та достовірність і повноту інформації. Він поділяється на *бухгалтерський* та *адміністративний*.

Бухгалтерський контроль – це сукупність процедур (деталізований опис здійснення конкретних банківських операцій), що забезпечують збереження активів банку та достовірність звітності, що складається службою бухгалтерського обліку на основі даних, отриманих від функціональних підрозділів.

Такий контроль включає в себе:

- заходи щодо забезпечення безпомилкового відображення операцій відповідно до їх економічної сутності;
- продуктивність системи документообігу;
- наявність операційних процедур, елементами яких є: опис операцій встановлення, відповідальності осіб, які їх здійснюють; розподіл обов'язків між виконавцями в процесі проведення банківської операції;
- ухвала, запис та контроль за здійсненням операцій; внутрішні перевірки до моменту виконання операцій автоматизованого контролю тощо.

Бухгалтерський контроль може бути *первинним* та *подальшим*, тобто таким, що здійснюється після відображення операції в обліку і повинен надати можливість впевнитися в тому, що:

- операції проведені тільки за загальним та/або спеціальним дозволом керівництва банку;
- операції відображені та оцінені згідно з вимогами облікової політики банку;
- система аналітичного обліку дає змогу відстежувати використання ресурсів та рух активів банку;
- розпорядження активами здійснюється лише у межах встановлених повноважень;
- інвентаризація активів та зобов'язань (балансових та позабалансових) здійснюється з певною регулярністю, а виявлені недоліки усуваються належним чином.

Порядок проведення первинного та подальшого контролю визначається службою бухгалтерського обліку банку самостійно, тобто банк установлює перелік операцій, які вимагають додаткового контролю; визначає обсяг та частоту перевірок окремих ділянок роботи працівників бухгалтерської служби, порядок здійснення логічного та арифметичного контролю за достовірністю звітності.

Первинний контроль здійснює працівник банку, який, виходячи зі змісту документів, наданих в електронному або паперовому вигляді, перевіряє правильність їх оформлення і наявність порушень процедур бухгалтерського обліку. Після здійснення перевірки документ підписується працівником банку.

Працівники банку, які підписали будь-який розрахунковий документ, не маючи на це права, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством України. Таку ж саме відповідальність несуть працівники банку, які мають право підпису в разі перевищення ними своїх повноважень.

Якщо операції за рахунками підлягають додатковому контролю, то виконавець передає необхідні документи іншому працівнику банку, на якого покладені повноваження щодо здійснення контролю. Працівник, який контролює, перевірявши правильність оформлення операції, підписує документи і передає виконавцю для відображення операції за відповідними рахунками.

Головні бухгалтери банків, їх заступники, начальники відділів та інші працівники, на яких покладено обов'язки подальшого контролю, повинні систематично перевіряти стан обліково-операційної роботи. У процесі перевірок з'ясовуються причини порушень правил здійснення операцій і ведення бухгалтерського обліку. За результатами перевірок вживаються заходи щодо усунення виявлених порушень та їх недопущення в майбутньому.

Працівників, які залучаються до проведення подальших перевірок (крім працівників, що здійснюють первинний контроль, заступника

головного бухгалтера і начальників відділів), призначає головний бухгалтер, виходячи з обсягу операцій у банку.

Адміністративний контроль – це сукупність процедур, які дозволяють визначити законність здійснюваних операцій, ступінь виконання стратегічних і поточних планів, ефективність залучення і використання ресурсів.

Мета адміністративного контролю – забезпечення відповідної стандартизації внутрішньобанківських процесів, координація дій підрозділів, удосконалення організаційної структури управління, проведення комплексного аналізу тощо. Адміністративний контроль дозволяє виявити ризики і вжити ефективних заходів щодо їх мінімізації.

До системи адміністративного контролю належать: методи закріплення повноважень та обов'язків; методи контролю, що застосовує керівництво для проведення моніторингу результатів роботи; принципи та практика у сфері трудових ресурсів тощо. Отже, структура адміністративного контролю складається з організаційної схеми та ухвалених керівництвом банку принципів і процедур.

Адміністративний контроль передбачає розподіл повноважень між працівниками банку таким чином, щоб жоден працівник або обмежена група працівників не змогли зосередити у своїх руках усі необхідні для здійснення повної операції повноваження (прийом, оплата, зберігання). Для цього операційний цикл будь-якої операції поділяється на такі етапи: дозвіл на операцію; облік; здійснення платежів; контроль (аудит) операцій.

Існує взаємозв'язок між системою внутрішньо-технологічного банківського контролю та внутрішнім аудитом. Внутрішній аудит перевіряє стан внутрішньо-технологічного контролю в усіх підрозділах банку. Внутрішній аудитор надає рекомендації щодо удосконалення систем внутрішньо-технологічного контролю, але не може безпосередньо його змінити, оскільки ці рекомендації керівництво може прийняти чи відхилити. Тому внутрішній аудитор не несе відповідальності за стан систем внутрішньо-технологічного контролю в банку. Чим ефективніше працює ця система, тим менше часу потрібно витратити на проведення внутрішнього аудиту.

Внутрішній аудит – ключовий і обов'язковий елемент системи внутрішнього контролю в банку. Внутрішній аудит оцінює дві площини банківської діяльності: безпосередньо банківські операції та системи внутрішнього контролю.

Кожна з цих площин перетинається множиною структурних підрозділів, з яких складається організаційна система банку. Підрозділи банку здійснюють такі види банківської діяльності: казначейську; операційну (розрахунково-касову, депозитну); кредитну; інвестиційну; посередницьку тощо.

Отже, *об'єктами внутрішнього аудиту є* функціональні (департаменти, управління, відділи) та виробничі структурні підрозділи (філії) банку, а також види банківської діяльності.

Основними завданнями внутрішнього аудиту банку є: оцінка адекватності та ефективності системи внутрішньо-технологічного контролю; проведення ідентифікації і ефективності процедур управління ризиками і методик оцінки ризиків; оцінка і контроль правильності й законності відображення в обліку і звітності банківських операцій; перевірка виконання встановлених стандартів; проведення спеціальних розслідувань; представлення звітів Правлінню банку, аудиторському комітету, спостережній раді, Національному банку України.